

Dyslexi på olika språk

Sammanfattning av Elaine Miles artikel *Dyslexia may show a different face in different languages* i Dyslexia vol 6 no 3, juli-september 2000 av *Christina Hedman*

Inledning

I artikeln "Dyslexia may show a different face in different languages" (ur Dyslexia vol 6 no 3 juli-september 2000) diskuterar Elaine Miles hur dyslexi kan manifestera sig i olika skriftsystem och jämför med det engelska skriftspråket. Hon har funnit att de flesta undersökningar av dyslektiska svårigheter ensidigt utgår från personer med engelska som modersmål. Elaine Miles betonar att vår förståelse av dyslexi inte enbart kan bygga på forskning av det engelska skriftspråket och att det är tveksamt om dyslektiska svårigheter på engelska alltid går att översätta direkt till andra språk.

Det engelska skriftspråket sägs vara speciellt svårt för personer med dyslexi, eftersom stavningen saknar en direkt överensstämmelse med uttalet. Engelskan har till exempel vokaler som stavas på en mängd olika sätt. Den indirekta relationen mellan uttal och stavning gör att skriftsystemet brukar beskrivas som en typisk "djuportografi". Ett skriftspråk med en mer direkt relation mellan uttal och stavning brukar kallas "ytortografi". I litteraturen utgår man ofta från att ytortografier är enklare för personer med fonologiska problem, det vill säga problem med att identifiera och analysera språkljud. Elaine Miles går igenom olika ytortografier för att se om en direkt överensstämmelse mellan uttal och stavning alltid är enklare eller om den här typen av skriftsystem istället innehåller andra svårigheter. Hon undersöker också om alla djuportografier inbegriper samma problem och om betydelsebaserade skriftsystem, som de japanska (Kanji) och kinesiska, är lättare för personer med dyslexi.

Genomgång av olika skriftsystem

Elaine Miles börjar med att jämföra studier av ytortografierna i tyska, tjeckiska, maltesiska, turkiska, walesiska, malayalam och kannada för att se hur de skiljer sig från engelskans djuportografi.

Det tyska exemplet grundar sig på undersökningar av Wimmer (1993) och Wimmer & Landerl (1997), som fann att tysktalande barn snabbare blev säkra i sin stavning jämfört med engelsktalande barn. Det tolkades som en effekt av det mer genomskinliga tyska skriftspråket. De tysktalande barnen behövde inte heller först lita till betoningsstrukturen i sin läsinlärning som de engelsktalande barnen. Elaine Miles förklarar hur den språkhistoriska utvecklingen av det engelska skriftspråket påverkar läsinlärningen. Engelskan har bland annat influerats av franska, latin och germanska språk, och det germanska inflytandet har medfört att det trots allt finns flera engelska ord med en direkt relation mellan uttal och stavning, som i 'grandstand'. Den oförutsägbara blandningen kan vara en orsak till att engelsktalande barn först lär sig att lita till betoningsstrukturen (ansats - rim) innan de når den utvecklade förmågan att analysera språkljud.

En annan intressant skillnad hos de tysktalande barnen var att de som hade tidiga läsproblem framför allt bearbetade skriftspråket långsammare, vilket fick konsekvenser lite senare när barnen i högre utsträckning konfronterades med tyskans konsonanttäta ordsammansättningar. Barnen valde då att lägga till vokaler för att göra orden lättare att säga, till exempel 'Berkustateiger' istället för 'Bergsteiger'. Elaine Miles finner liknande svårigheter i studier av det tjeckiska skriftsystemet, förutom att användningen av diakritiska tecken (betydelseskiljande symboler, som accenter) också skapar problem för tjeckisktalande barn med dyslexi.

Maltesiska har en ytortografi med influenser från arabiska. Såväl det maltesiska som det arabiska skriftspråket innehåller rotbokstäver, det vill säga bokstäver som alltid skrivs i samma ordning men som fördelas olika i relation till ordets vokaler; 'naqbez' = jag hoppar och 'qbizt' = jag hoppade. (Rotbokstäverna är alltid q-b-z, i den ordningen). En annan svårighet är att den första konsonanten förändras vid böjning efter person. Den här typen av inkonsekvens kan skapa osäkerhet vid stavning, vilket gör att maltesiska barn med läs- och skrivsvårigheter sägs föredra engelska trots att maltesiskan har ett mer genomskinligt skriftspråk.

Den grammatiska strukturen skiljer sig också markant från engelska. Maltesiska är ett agglutinerande språk, vilket innebär att ordformer bildas genom att böjningsändelser och andra ordbildningselement, som pronomen, sätts ihop med huvudordet. Det gör att

orden byter skepnad och kan bli mycket långa. Ett exempel ges från turkiskan, som också är ett agglutinerande språk med en ytortografi; I ordet 'gitmiyormusunuz' = ska du inte gå?, betecknar segmenten efter huvudordet 'git' negation, tempus, fråga och person (Capan, 1989). I en studie av Ramaa och Lalithamma (1987) rapporteras också om hur ytortografierna i de indiska agglutinerande språken malayalam och kannada ofta innehåller mycket långa ordsammansättningar. Elaine Miles konstanterar att svårigheten i dessa skriftspråk inte är att analysera språkljuden utan att identifiera ordgränser och stavelser. Språken har dessutom fler bokstäver i sitt alfabet jämfört med engelskan.

Walesiska skriftspråket ges som exempel på en ytortografi som ändå har flera språkljud som stavas olika. Konsonanter i början av ord påverkas exempelvis av förändringar i slutet på föregående ord, vilket kan vara svårt att upptäcka för personer med dyslexi. Orden 'Yn' = i och 'Caernarfon' stavas till exempel på ett annat sätt när de står bredvid varandra, det vill säga 'Yng Nghaernarfon'.

Elaine Miles spekulerar över hur den inre stavelsestrukturen påverkar läsningen hos barn med dyslexi. Hon jämför engelskan med grekiskans konsonant-vokal-baserade ord (som i 'ka-ra-me-la'), vars konsekventa struktur gör att grekisk-talande barn helt kan hoppa över stadiet med ansats - rim i sin läsinlärning (Goswami, 1997).

Ytterligare en aspekt som tas upp är hur lätta eller svåra olika ortografier är att uppfatta visuellt. Flera skriftspråk innehåller bokstäver som liknar varandra som till exempel m, n och w. I skriftspråket malayam är bokstäverna förvillande lika, eftersom det inte finns några vertikala linjer. Istället är bokstäverna rundade som i m och o och kan ha upp till fyra liknande "tunnlar" i rad, motsvarande. Det engelska alfabetet beskrivs som jämförelsevis tydligt, förutom möjligen 'b' och 'd', som dyslektiker lätt blandar ihop.

En viktig frågeställning är om alla djuportografier innehåller samma svårigheter som engelskan och Elaine Miles finner skillnader i franskans och grekiskans djuportografier. Franskans skriftspråk har flera bokstäver som inte uttalas, vilket gör att flera böjningsformer låter lika och tolkningen måste grundas på grammatisk förståelse, som 'il' och 'ils'. I den grekiska ortografien är variationsrikedomen så stor när det gäller att skriva vokaler att man i flera fall har ansett det nödvändigt att införa ett pedagogiskt bildsystem för att hjälpa dyslektiska barn att stava (Mavromatti, 1995, 1999).

Många har intresserat sig för om betydelsebaserade skriftssystem är lättare för personer med dyslexi och Elaine Miles går igenom studier av de kinesiska och japanska skriftspråken. I en jämförelse av förekomsten av dyslexi i tre städer i USA, Japan och Taiwan fann man inga stora skillnader (Stevenson et al, 1982). Det förklaras delvis med att det kinesiska skriftspråket med sina betydelseskiljande tonhöjdsmarkeringar inte helt saknar en fonologisk beståndsdel. Kantonesiskan har exempelvis inte mindre än nio olika tonaccenter, vilket alltså kan skapa problem i början av läsinläringen. Den språkhistoriska utvecklingen gör också att det exakta uttalet idag är svårt att härleda utifrån ett tecken. Förutom uttalet måste dessutom kinesiska barn mycket tidigt lära sig betydelsen av en stor uppsättning grundtecken och hur de skrivs. Enligt Shu och Anderson (1999) tar den meningsbaserade lässtrategin helt över när tecknen blir mer etablerade, vilket kan förklara varför det går snabbare att läsa det kinesiska skriftspråket jämfört med ett fonologiskt baserat skriftspråk som engelska (Hoosain och Osgood, 1983). Elaine Miles jämför de svårigheter kinesiska barn med dyslexi kan ha att urskilja och skriva alla tecken med de problem många engelsktalande barn med dyslexi har att lära sig vissa matematiska tecken. Yamada (1995) beskriver vilka läsfel en japansk-engelsk-talande pojke med fonologiska svårigheter gjorde på det japanska skriftspråket kanji. Pojken läste exempelvis ofta ett annat liknande tecken som var enklare eller blandade ihop olika delar av tecken.

Avslutning

Elaine Miles konstanterar att dyslektiska svårigheter kan ta sig olika uttryck i olika skriftspråk, vilket gör att man inte enbart kan utgå ifrån det engelska skriftspråket när man diskuterar dyslexi. Det engelska språkets indirekta relation mellan uttal och stavning verkar delvis vara orsaken till de problem engelsktalande barn med dyslexi möter. I andra språk är det viktigare att kunna identifiera ordgränser och stavelser än språkljud. Det kan också förekomma icke-fonologiska svårigheter, som vid inläring av kinesiska tecken. Elaine Miles betonar att den här genomgången bara innehåller ett begränsat antal undersökningar och att det är viktigt att närmare studera vilka problem som är förknippade med olika skriftspråk.

Christina Hedman

christina.hedman@ling.su.se

Referenser:

- Capan, S (1989)** A linguistic study of reading and writing disorders in an agglutinative language. In Aaron, P G & Joshi, R M (Eds) Reading and Writing Disorders in Different Orthographic Systems. Boston: Kluwer Academic Publishers, s 195.
- Goswami, U (1997)** Learning to read in different orthographies: phonological awareness, orthographic representation and dyslexia. In Hulme, C & Snowling, M (Eds) Dyslexia: Biology Cognition and Intervention. London: Whurr, 131-152.
- Hoosain, R & Osgood, C E (1983)** Information processing times for English and Chinese words. Perception and Psychophysics, 34, 573-577.
- Mavromatti, D (1995)** E Katartise tou Programmatos Antimetopises tes Dyslexias. Athens; Mavrommati.
- Mavrommati, D (1999)** A pictographic method for teaching Greek spelling to dyslexic children. Ph.D. thesis, University of Wales.
- Ramaa, S & Lalithamma, M S (1987)** Development of a remedial reading programme for dyslexics of Kannada language. Paper delivered at the 3rd World Congress on Dyslexia, Crete.
- Shu, H & Anderson, R C (1999)** Learning to read Chinese. In Wang, J; Inhoff, A W & Chen, H-C (Eds) Reading Chinese Script: A Cognitive Analysis. London; Erlbaum, s 15.
- Stevenson, H W; Stigler, L W; Lucker, G W & Lee, S-Y (1982)** Reading disabilities; the case of Chinese, Japanese and English. Child Development, 53, 1164-1181.
- Wimmer, H & Landerl, K (1997)** How learning to spell German differs from learning to spell English. In Perfetti, C A; Rieben, L; Fayol, M (Eds) Learning to Spell: Research, Theory and Practice across Languages. New Jersey; Erlbaum, s 85.
- Yamada, J (1995)** A case study of developmental dyslexia in Japanese. Dyslexia; A Journal of Research and Practice, 1, 120-122